

Guía Docente				
Datos Identificativos				2023/24
Asignatura (*)	Didáctica das ciencias sociais I		Código	652G02019
Titulación	Grao en Educación Primaria			
Descritores				
Ciclo	Período	Curso	Tipo	Créditos
Grao	2º cuatrimestre	Segundo	Obrigatoria	6
Idioma	CastelánGalego			
Modalidade docente	Presencial			
Prerrequisitos				
Departamento	Didácticas Específicas e Métodos de Investigación e Diagnóstico en Educación			
Coordinación	Magdalena Vidal, María Victoria	Correo electrónico	victoria.magdalena@udc.es	
Profesorado	Magdalena Vidal, María Victoria	Correo electrónico	victoria.magdalena@udc.es	
Web				
Descrición xeral	A materia Didáctica das Ciencias Sociais I aglutina unha boa parte das competencias profesionais do futuro mestre, non só como eixo referencial a partir do cal contextualizar o seu labor educativo, senón tamén como banco de recursos e procedementos metodolóxicos, especialmente orientados á área de ?Coñecemento do medio Natural, Social e Cultural? da Educación Primaria.			

Competencias do título	
Código	Competencias do título
A26	Coñecer o currículo escolar destas ciencias.
A30	Desenvolver e avaliar contidos do currículo mediante recursos didácticos apropiados e promover a adquisición de competencias básicas nos estudantes.
A31	Comprender os principios básicos das ciencias sociais.
A32	Coñecer o currículo escolar das ciencias sociais.
A33	Integrar o estudo histórico e xeográfico desde unha orientación instrutiva e cultural.
A34	Fomentar a educación democrática da cidadanía e a práctica do pensamento social crítico.
A35	Valorar a relevancia das institucións públicas e privadas para a convivencia pacífica entre os pobos.
A36	Coñecer o feito relixioso ao longo da historia e a súa relación coa cultura.
A37	Desenvolver e avaliar contidos do currículo mediante recursos didácticos apropiados e promover as competencias correspondentes nos estudantes.
B1	Aprender a aprender.
B3	Aplicar un pensamento crítico, lóxico e creativo.
B4	Traballar de forma autónoma con iniciativa.
B5	Traballar de forma colaborativa.
B6	Comportarse con ética e responsabilidade social como cidadán e como profesional.
B9	Capacidade para expoñer as ideas elaboradas, de forma oral e na escrita.
B13	Lectura e interpretación de imaxes.
B14	Capacidade para traballar en equipo de forma cooperativa, para organizar e planificar o traballo, tomando decisións e resolvendo problemas, tanto de forma conxunta como individual.
B15	Capacidade para utilizar diversas fontes de información, seleccionar, analizar, sintetizar e extraer ideas importantes e xestionar a información.
B17	Capacidade de análise e de autoavaliación tanto do propio traballo como do traballo en grupo.
B21	CB1 - Que os estudantes demostrasen posuír e comprender coñecementos nunha área de estudo que parte da base da educación secundaria xeneral, e se adoita encontrar a un nivel que, se ben se apoia en libros de texto avanzados, inclúe tamén algúns aspectos que implican coñecementos procedentes da vangarda do seu campo de estudo
B22	CB2 - Que os estudantes saiban aplicar os seus coñecementos ao seu traballo ou vocación dunha forma profesional e posúan as competencias que adoitan demostrarse por medio da elaboración e defensa de argumentos e a resolución de problemas dentro da súa área de estudo

B23	CB3 - Que os estudantes teñan a capacidade de reunir e interpretar datos relevantes (normalmente dentro da súa área de estudo) para emitir xuízos que inclúan unha reflexión sobre temas relevantes de índole social, científica ou ética
B24	CB4 - Que os estudantes poidan transmitir información, ideas, problemas e solucións a un público tanto especializado como non especializado
B25	CB5 - Que os estudantes desenvolvesen aquelas habilidades de aprendizaxe necesarias para emprender estudos posteriores cun alto grao de autonomía
C1	Expresarse correctamente, tanto de forma oral coma escrita, nas linguas oficiais da comunidade autónoma.
C3	Utilizar as ferramentas básicas das tecnoloxías da información e as comunicacións (TIC) necesarias para o exercicio da súa profesión e para a aprendizaxe ao longo da súa vida.
C4	Desenvolverse para o exercicio dunha cidadanía aberta, culta, crítica, comprometida, democrática e solidaria, capaz de analizar a realidade, diagnosticar problemas, formular e implantar solucións baseadas no coñecemento e orientadas ao ben común.
C7	Asumir como profesional e cidadán a importancia da aprendizaxe ao longo da vida.
C8	Valorar a importancia que ten a investigación, a innovación e o desenvolvemento tecnolóxico no avance socioeconómico e cultural da sociedade.

Resultados da aprendizaxe			
Resultados de aprendizaxe	Competencias do título		
Conocer o marco teórico e metodolóxico para o desenvolvemento de unidades de ensino de Xeografía e Ciencias Sociais	A26	B21 B22	
Baseándose menor contido teórico e práctico coas áreas de espazo relaciondos	A30	B23	
Sabendo menor base epistemolóxica e metodolóxica do ensino da dimensión espacial	A32		
Identificar e caracterizar a principal clave conceptos sociais clave	A31		
Estratexias e recursos metodolóxicos, técnicas, medios, materiais e diferentes tipos de actividades para traballar os contidos sociais na Educacion Primaria	A37	B14 B24 B25	
Proxectar e desenvolver actividades e mteriales ao ensino e aprendizaxe de contidos sociais	A26	B15 B17	C3
Adquirir os principios para a avaliación de contido social, tanto en termos de avaliación da aprendizaxe dos alumnos e práctica de ensino		B4 B9 B17	C1
Para desenvolver recursos didácticos para o ensino valores do punto de vista do ambiente social e experiencia cultural	A30	B13	
Actividades prácticas e participar de discusións en grupo e debates con constuctiva crítico e actitude tolerante, baseándose adecuadamente as opinións e propostas e valorando a discrepancia eo diálogo como forma importante no adestramento de persoal		B3 B5	C4
Saber como realizar procuras a través de Internet para a obtención de materiais de información relacionados co contido do tema. É dicir, a integración da tecnoloxía da información e comunicación no ensino de ciencias sociais	A30		C3
Desenvolver a conciencia de pertencer a diferentes áreas espaciais nos seus aspectos socioeconómicos, políticos e culturais	A33	B6	
Desenvolver dimensión vocacional dos profesores a través da aprendizaxe ao longo da vida e mellorar o ensino		B1	C7 C8
Fomentar unha actitude aberta, tolerante e solidario	A34 A35 A36		

Contidos	
Temas	Subtemas

Bloque 1 . As Ciencias Sociais e a Educación Primaria. Campos de estudo	<ul style="list-style-type: none">- A formación de coñecementos, habilidades, destrezas e habilidades sociais.-Os campos de estudo da CCSS: Xeografía, Historia, Economía, Demografía, Antropoloxía, Socioloxía.-A arte como ciencia social. A Historia e a Xeografía como parte dos estudos sociais. : As Ciencias Sociais e as súas finalidades educativas.-Interdisciplinaridade- Fins educativos (formación pensamento social, educación democrática, valores).-O currículo nas Ciencias Sociais
Bloque 2. Metodoloxía	<ul style="list-style-type: none">-Condicións que debe darse a didáctica das ciencias sociais.-Supostos nos que encadra a actividade educativa.-A metodoloxía : principios xerais. Método e metodoloxía.-Elementos do método. As técnicas. As estratexias. Diferenzas entre os Métodos e Técnicas.
Bloque 3. Etapas do desenvolvemento do neno. Percepción do espazo nas etapas do desenvolvemento do neno.	<ul style="list-style-type: none">-Técnicas para o desenvolvemento do concepto de espazo no neno. Espazo real e espazo representado.-Introdución a planos e mapas. O plano da clase. O plano da escola. O plano da cidade. Estudando os mapas: escalas e sinais convencionais. Outras disciplinas sociais.
Bloque 4. Técnicas de ensino e avaliación	<ul style="list-style-type: none">-Técnicas de traballo en grupo. Árbores conceptuais. Xogos de representación. Saídas e visitas.-Novas tecnoloxías aplicadas ao ensino das CCSS-Concepto de avaliación. Que se avalía. A avaliación conceptual, procedimental e actitudinal. Cando avaliar. Pautas de avaliación
Bloque 5 A paisaxe I. A diversidade de paisaxes na comarca e na Comunidade Autónoma de Galicia. Semellanzas e diferenzas con outras Comunidades Autónomas.	<ul style="list-style-type: none">Semellanzas e diferenzas con outras Comunidades Autónomas.- Comparación de paisaxes a partir de informacións diversas (mapas, fotografías, textos)-Lectura e interpretación correspondentes a paisaxes coñecidas.
Bloque 6 A paisaxe II. Os elementos que compoñen a paisaxe natural, o relevo, o clima, a vexetación e as augas. As grandes rexións naturais en España A presenza humana na paisaxe.	<ul style="list-style-type: none">-Preparación, realización e sistematización de observacións da paisaxe e os elementos que o configuran.-Confección de maquetas, bosquejos e debuxos a partir da observación directa da paisaxe.- Elaboración de planos e interpretación de planos e mapas simples usando sinais convencionais e aplicando nocións básicas de escala.
Bloque 7 Medio Físico. Aire e fenómenos atmosféricos. Rochas e solo. Factores e actividades humanas que degradan o solo.	<ul style="list-style-type: none">-Elaboración e interpretación de gráficos de temperatura e datos de tempo-Manexo de instrumentos para técnicas de observación e medida de tempo atmosférico.-Utilización de técnicas de recollida e clasificación de mostras de rochas e minerais (etiquetado, data, descrición do lugar sen alterar o medio).-Elaboración, realización e interpretación e interpretación de cuestionarios e entrevistas sobre os usos humanos dos elementos do medio físico (aira, auga, rochas, minerais, luz solar)-Uso de técnicas para orientarse a través da observación dos elementos do medio físico (sol, estrelas, árbores, solanas , umbrías etc) e brúxula.

Bloque 8- Poboación e actividades humanas. A poboación global: trazos demográficos. Os sectores de produción	-Construción e interpretación de gráficas de poboación elaboradas a partir de datos de obtención directa. -Localización no mapa de agrupamentos de poboación e representación de movementos . -Recollida, sistematización e interpretacións de informacións de diversas fontes (Internet,prensa) sobre a problemática laboral (paro, postos de traballo, subempleo) e a emigración.
Bloque 9. Organización social. A organización territorial do Estado, as políticas territoriais do estado, as políticas rexionais e de cohesión da UE. A ordenación do territorio.	-Recollida e interpretación de información sobre os acontecementos da Unión Europea. -Análise crítica sobre o funcionamento de diferentes organizacións e grupos sociais e os intereses dos seus membros.
Bloque 10- Medios de comunicación da información e transporte. Actividades de tempo libre	-Planificación de itinerarios de viaxes simulados e reais utilizando diversos medios de transporte e situándoos no mapa -Uso e consulta de guías de viaxe, folletos turísticos, mapas de estradas, etc. na planificación de itinerarios de viaxes simuladas ou reais. - Planificación de actividades de lecer de forma autónoma e creativa

Planificación				
Metodoloxías / probas	Competencias	Horas presenciais	Horas non presenciais / traballo autónomo	Horas totais
Proba mixta	A26 A30 A31	2	18	20
Saídas de campo	B13 B15 B22	4	16	20
Sesión maxistral	A37 B1 B21 B23 C3	21	23	44
Actividades iniciais	B24 B25 C7	3	6	9
Presentación oral	B4 B5 B6 B9 B17 C1 C4	3	5	8
Recensión bibliográfica	B25 C7 C8	0	3	3
Actividades iniciais	A32 A33 A34 B14	1	4	5
Debate virtual	A36 B3	0	2	2
Foro virtual	B14	0	5	5
Prácticas a través de TIC	A35	8	23	31
Atención personalizada		3	0	3

*Os datos que aparecen na táboa de planificación son de carácter orientativo, considerando a heteroxeneidade do alumnado

Metodoloxías	
Metodoloxías	Descrición
Proba mixta	Os contidos e actividades teóricas serán avaliados por un xuízo conxunto que avalía o contido científico e habilidades de razoamento, de síntese, de comparación e expresión escrita polos alumnos. Proba que integra preguntas escriba probas de ensaio obxectivas tipo preguntas probas En cantando preguntas Ensaio, recoller Abertas cuestións . Como obxectivas preguntas, y combinar preguntas de múltiple opción, ordenación, resposta curta, de discriminación, completos e / ou asociación
Saídas de campo	Os estudantes preparan, as actividades de deseño de clase, a continuación, aplicala las nas saídas ao medio ambiente.
Sesión maxistral	Ser capaz de desenvolver unidades de ensino de ciencias sociais creativos e innovadores, empregando os contidos, procedementos actitudes axeitadas para cada tema. Guía y recursos de ensino é unha das competencias esenciais de este tema, así que ten un peso importante na avaliación.
Actividades iniciais	Editar actividades iniciais interese e participación dos alumnos en actividades de clase, pode servir para engadir un avaliación positiva na nota final.

Presentación oral	O papel activo estudante, estrutura e sistematización de contidos, claridade da presentación, dominio da linguaxe e presentación tempo para presentar e defender a fronte da unidade de seus compañeiros Os alumnos terán que preparar e dirixir un resumo será avaliado dos suxeitos exhibiron. Van presentar os materiais multimedia para a exposición.
Recensión bibliográfica	Editar bibliográfica recensión Realizaranse lecturas críticas, incluíndo, Resumos e Análises, capítulos de libros, revistas. Artigos calquera ou outro tipo de texto.
Actividades iniciais	Editar As actividades iniciais interese e participación dos alumnos en actividades de clase, pode servir para engadir unha avaliación positiva en finais de notas
Debate virtual	Foro virtual .Debate e información intercambio, resolver dúbidas sobre o traballo e intercambio de enlaces a estudo e submisión de traballos a través da rede .Tics usando móbil, tablet ou o ordenador e editar PDI prácticas a través das TIC material de creación orixinal interactiva para o estudo das ciencias sociais en Primaria: fichas virtuais, esquemas virtuais, conceptuais mapas interactivos en liña como páxinas web, crear mapas persoais con Mapa egine, notas virtuais interactivas, creando grupos. O uso de recursos de rede para o estudo das ciencias sociais. animacións creando, presentacións online, vídeos de instrucións etc.
Foro virtual	Foro Virtual Debate e información intercambio, resolver dúbidas sobre o traballo e intercambio de enlaces a estudo e submisión de traballos a través da rede .Tics usando móbil, tablet ou o ordenador e editar PDI
Prácticas a través de TIC	Prácticas a través das TIC material de creación orixinal interactiva para o estudo das ciencias sociais en Primaria: fichas virtuais, esquemas virtuais, conceptuais mapas interactivos en liña como páxinas web, crear mapas persoais con Mapa egine, notas virtuais interactivas, creando grupos. O uso de recursos de rede para o estudo das ciencias sociais. animacións creando, presentacións online, vídeos de instrucións etc.

Atención personalizada

Metodoloxías	Descrición
Prácticas a través de TIC Presentación oral Debate virtual Foro virtual Saídas de campo	Para a exhibición correcta ordenador tanto imaxes, vídeos, actividades prácticas e apoio, é importante consultar co profesor avances na creación de unidades didácticas, seguimento realizarase como un grupo na clase multimedia / clase. Van presentar os materiais multimedia para a exposición

Avaliación

Metodoloxías	Competencias	Descrición	Cualificación
Proba mixta	A26 A30 A31	Dominio de coñecementos teórico-práctico. O uso adecuado dos conceptos, coherencia e cohesión na articulación de ideas, expresión e formulación clara e léxico, sintáctica e ortográfica debe ser considerada.	30
Prácticas a través de TIC	A35	Prácticas realizadas a través dos tiques. creación orixinal de materiais multimedia, a aplicación práctica para as clases de Estudos Sociais no ensino primario, o dominio destes materiais, a orixinalidade das creacións Presentación en redes sociais tales prácticas.	12
Presentación oral	B4 B5 B6 B9 B17 C1 C4	Charla das diversas unidades creadas en orixinais temas interactivos que forman parte deste actividades do curso. Usando tecnoloxías emerxentes, así como os conceptos teóricos e prácticos explicados	8
Sesión maxistral	A37 B1 B21 B23 C3	Clases teóricas de diferentes conceptos que son parte do currículo do profesor de escola primaria. o dominio de conceptos científicos avaliaranse	40
Saídas de campo	B13 B15 B22	Preparación, deseño e actividades "in situ"; diferentes temas recollidos nas clases maxistrales.	10

Outros			
--------	--	--	--

Observacións avaliación

Na avaliación terase en conta a asistencia e a participación activa, tanto nas sesións expositivas como interactivas. Valoraranse os coñecementos adquiridos, a comprensión e capacidade de síntese, a claridade expositiva oral e escrita e a participación e cumprimento nas tarefas que se encomenden tanto individuais como en grupo. A saída ao medio será obrigatoria.

Para superar a materia os/as alumnos/as deberán superar cada unha das dúas partes: proba mixta e a suma das demais partes, sendo necesario asistir ao 80% das clases.

Terán carácter de NON PRESENTADO aqueles/as alumno/as que non concorran á proba mixta ou a calquera apartado da avaliación.

O alumnado con recoñecemento de dedicación a tempo parcial e dispensa académica de exención de asistencia poderá optar entre facer a proba mixta, cun valor do 60%, e outra proba sobre as interactivas, cun valor do 40% (e superar ambas); ou unha proba escrita (60%) e un traballo tutelado (40%), previo acordo co profesorado (e aprobar ambas partes).

A realización fraudulenta das probas ou actividades de avaliación, unha vez comprobada, implicará directamente a cualificación de suspenso na convocatoria en que se cometa: o/a estudante será cualificado con?suspenso? (nota numérica 0) na convocatoria correspondente do curso académico, tanto se a comisión de falta se produce na primeira oportunidade como na segunda. Para isto, procederase a modificar a súa cualificación na acta de primeira oportunidade, se fose necesario.

Fontes de información

Bibliografía básica

- <http://www.prensaescrita.com/> (). .
- <http://www.profes.net> (). .
- <http://www.lopedevega.es/users/juanjoromero/eso/curso3eso.htm> (). .
- <http://www.liceus.com> (). .
- <http://w3.cnice.mec.es/recursos/primaria/conocimiento/index.html> (). .
- <http://galeon.com/didacticacisocial/index.html> (). .
- <https://www.cia.gov/cia/publications/factbook/index.html> (). .
- <http://www.educahistoria.com/cms/> (). .
- <http://www.librosvivos.net> (). .
- <http://www.pais-global.com.ar/mapas/mapa00.htm> (). .
- <http://www.ucm.es/info/eurotheo/diccionario/> (). .
- <http://www.ine.es/tempus2/tempusmenu.htm> (). .
- <http://www.nationalgeographic.com> (). .
- <http://www.ub.es/histodidactica/> (). .
- <http://www.indexnet.santillana.es/home.htm> (). .
- <http://www.masdearte.com/> (). .
- <http://www.proyectoalavista.com/> (). .
- <http://www.educared.net/> (). .
- AA.VV. (1999). Cómo hacer unidades didácticas más innovadoras. Sevilla. Diada
- AA.VV. (1997). La formación del profesorado y la didáctica de las Ciencias Sociales . Diada. Sevilla.
- AA.VV (2002). La Geografía y la Historia, elementos del Medio. Madrid, Ministerio de Educación, Cultura y Deporte
- ALBACETE, C Y DELGADO, C (2006). Conocimiento del medio social y cultural. Murcia, ICE
- AISENBERG, B. Y ALDEROQUI, S. (Comp.) (1994). Didáctica de las Ciencias Sociales. Aportes y reflexiones. Buenos Aires, Paidós,
- ALBACETE, C.,CÁRDENAS, I. Y DELGADO, C. (2000). Enseñar y aprender la democracia. Madrid, Síntesis
- Batllori, R. y Casas, M. (2000). El conflicto y la diferenciación. Conceptos clave en la enseñanza de las Ciencias Sociales. . Lleida. Milenio.
- Benejam, P. Pagés, J, otros. (1997). Enseñar y aprender Ciencias Sociales. . Barcelona, ICE Horsori
- BENEJAM, P., BERGES, L. Y HERNÁNDEZ, F.X. (2000). Las ciencias sociales: concepciones y prodecimientos. Barcelona.Editorial Graó
- Benejam, P, Pagés, J, otros. (2002). Las ciencias sociales : concepciones y procedimientos.. Barcelona. Grao
- Carretero, M. otros (1995). Construir y enseñar . Las Ciencias Sociales y la Historia.. Madrid. Visor.
- García Ruíz, A.L. y Jiménez, J.A. otros (2006). Los principios científicos-didáctico: nuevo modelo para la enseñanza de la Geografía e Historia. . Granada . Universidad de Granada
- Domínguez Garrido, C. coord.. (2004). Didáctica de las CCSS. Madrid, Pearson Prentice Hall
- Cañal, P. otros (1997). Investigar en la escuela : elementos para una enseñanza alternativa. Sevilla. Diada
- GARCÍA RUÍZ, A.L. (2006). El conocimiento del medio y su enseñanza práctica en la formación del profesorado en educación primaria. Granada . Universidad de Granada
- González Gallego, I. otros (2002). La geografía y la Historia, elementos del medio . Madrid, MEC
- González Mª P. y Massone, Marisa (2001). La empatía en la comprensión del pasado. Granada. Congreso N. de Didácticas Específicas.
- HERNÁNDEZ CARDONA, F.X. (2002). Didáctica de las ciencias sociales, geografía e historia. Barcelona, Graó
- Jorba, J., otros (2000). Hablar y escribir para aprender. Uso de la lengua en situación de enseñanza-aprendizaje desde las áreas curriculares.. ICE. Síntesis
- Kieran, E. (1991). La comprensión de la realidad en la escuela infantil y primaria.. a comprensión de la realidad en la escuela infantil y primaria.
- Licerias Ruiz, A. (2004). Observar e interpretar el paisaje. Estrategias didácticas. Granada Grupo editorial Universitario.
- SOUTO, X.M. (1998). Didáctica de la Geografía. Problemas sociales y conocimiento del medio
- SOUTO, X.M. (1998). Didáctica de la Geografía. Problemas sociales y conocimiento del medio. . Barcelona,

Ediciones del Serbal,

- Trepal, C. y Comes, P (1998). El tiempo y el espacio en la didáctica de las Ciencias Sociales. Ed. Graó
- TREPAT,C.A. y COMES,P. (2000). El tiempo y el espacio en la didáctica de las ciencias sociales. Barcelona, Graó
- Vallin, J. (2004). La población Mundial . Madrid. Alianza.
- Was, S. (1992). Salidas escolares y trabajo de campo en Educación Primaria. Madrid. Morata.

Bibliografía complementaria	<ul style="list-style-type: none">- AA.VV (2000). El constructivismo en la práctica. Barcelona. Graó- AA.VV. (1999). Un currículum de Ciencias Sociales para el s. XXI: qué contenidos y para qué. Asociación Universitaria del Profesorado brode Ciencias Sociales. Sevilla. Diada.- Agüera, L. (2000). Diálogo con mi nieto. El papel de los ?mayores? en la educación de los ?pequeños? . Madrid . Narcea- Benavides, J.L. (2004). Escribir en prensa . Pearson Prentice Hall- Ceballos Rodríguez, J. (2004). Recopilación de juegos y canciones populares para Infantil y Primaria. . Granada. Grupo Editorial Universitario- Coll, C. y Pozo, J.L. (1992). Los contenidos de la Reforma. Enseñanza y aprendizaje de conceptos, procedimientos y actitudes. . Madrid. Santillana.- Ember, C. y otros (2004). Antropología . Pearson Prentice Hall Libro
------------------------------------	---

Recomendacións

Materias que se recomenda ter cursado previamente

Didáctica das ciencias sociais I/652G02019

Materias que se recomenda cursar simultaneamente

Ensino e aprendizaxe das ciencias da natureza I/652G02020

Materias que continúan o temario

Tecnoloxías da información e a comunicación en educación/652G02003

Observacións

-Segundo

se recolle nas distintas normativas de aplicación para a docencia universitaria deberase incorporar a perspectiva de xénero nesta materia (usarase linguaxe non sexista, utilizarase bibliografía de autores/as de ambos sexos, propiciarse a intervención en clase de alumnos e alumnas...)-Traballarase para identificar e modificar prexuízos e actitudes sexistas e influirase na contorna para modificalos e fomentar valores de respecto e igualdade.-Deberanse detectar situacións de discriminación por razón de xénero e proporanse accións e medidas para corrixilas.

(*)A Guía docente é o documento onde se visualiza a proposta académica da UDC. Este documento é público e non se pode modificar, salvo casos excepcionais baixo a revisión do órgano competente dacordo coa normativa vixente que establece o proceso de elaboración de guías